

TRADITIONAL CHURCHES AND THE TRANSLATION OF CHURCH BOOKS AS IDENTITY RESOURCES

Alexandru Bogdan ROMANIUC,
PhD Student, „Babes Bolyai” University of Cluj Napoca

Abstract: Although he was in an almost permanent state of war, Stephen the Great was aware that the survival of the Romanian people in the province of Moldova is linked not only to defending the country's borders and independence, but also to preserving the Orthodox faith, the ancestral law of the specific rite and culture formed within the framework of this Church, which in time proved to be, in its turn, the mother of the Romanian nation, as the national poet Mihai Eminescu said.

Historians believe that there is a double political purpose of the cultural achievements of Moldova obtained during the reign of Stephen the Great. On the one hand, as an expression of the voivode's faith, the church's architectural creations aimed to symbolize divine protection over his person and country. On the other hand, his cultural acts aimed at affirming a tradition, by linking his deeds to those of his predecessors and passing them on to his successors.

Then came the first translation of the entire Bible into Romanian, the Bucharest Bible of 1688, also known as the Serban Cantacuzino Bible. It is a culmination and reference point and a synthesis of the language spoken in all Romanian provinces. We are in front of a full synthesis in the proper sense of the term, because we have, here, Moldovan and Transylvanian variants, whose final form was established in Bucharest by speakers of the language with particularities from Wallachia.

Keywords. Voivode Stephen the Great, monasteries in Moldova, church books in Romanian. The Bible from Bucharest.

1. Momentul istoric Ștefan cel Mare, apărător al romanității orientale

Destinul istoric a făcut în așa fel încât voievodul Ștefan cel Mare (1457-1504) să fie nevoit ca, spre a-și apăra țara, să lupte în permanență atât cu puterile creștine catolice vecine, Ungaria și Polonia, cât și cu Imperiul Otoman, aflat atunci în plină expansiune spre inima Europei. La moartea bunicului său Alexandru cel Bun (1432), se manifestă cu putere rivalitățile între cei doi fii ai săi, Iliș și Ștefan. După mai multe confruntări militare, țara se împarte practic în două: Țara de Sus cu capitala la Suceava, având ca domn pe Iliș, iar Ștefan va avea în posesiune Țara de Jos, cu gurile Dunării. Profitând de starea de război și de divizarea Țării Moldovei, Radu cel Frumos al Țării Românești, impus ca domnitor de către turci, a introdus cetatea Chilieii de la gurile Dunării în mecanismul comercial și militar otoman. Dar Ștefan cel Mare, la puțină vreme după ce ajunge domnitor, asediază și cucerește Chilia în 1465, după care reușește să o mențină pentru Moldova prin majorarea tributului plătit către turci, ceea ce însemna practic o reunificare a Moldovei. Doi ani mai târziu, regele Ungariei Matei Corvin invadează Moldova cu o oaste numeroasă. Scopul real al acestei campanii neașteptate era acela ca să dezmembreze Moldova din nou, în Țara de Sus și Țara de Jos, iar Țara de Jos urma să fie ocupată militar efectiv și pusă sub controlul strict al coronei maghiare, de fapt transformată într-un culoar maghiar de acces la Marea Neagră. Însă în Bătălia de la

Baia din 14 decembrie 1467, Ștefan cel Mare obține o victorie decisivă asupra armatei lui Matei Corvin, reușind să păstreze astfel Moldova întreagă.

După cucerirea de către turci a cetății genoveze Caffa din Crimeea, în anul 1475, sultanul Mehmet II și-a stabilit ca următorul obiectiv cucerirea cetăților moldovene Chilia și Cetatea Albă. Potrivit documentelor transmise până la noi, la 18 februarie 1476 sultanul a decis o campanie la Dunărea de Jos, considerată „firească”, deoarece „Moldova rămăsese ultima putere creștină de la Marea Neagră având o fațadă maritimă eficientă din punct de vedere militar și comercial”¹. În fața pericolului, Ștefan cel Mare a întreprins o amplă acțiune diplomatică, pentru obținerea de sprijin financiar și militar împotriva turcilor, trimițând în acest sens soli la Roma, Veneția, Florența, Ungaria și Polonia. Fără rezultat însă.

Acțiunea militară otomană prevedea realizarea unui uriaș clește strategic: din nord-est spre sud urmau să atace tătarii, dinspre sud-vest forțele Țării Românești fidele sultanului, iar dinspre sud-est spre nord grosul forțelor turcești, atât de pe uscat cât și de pe mare, spre a prinde în acest fel oastea Moldovei la mijloc, ținta finală a campaniei fiind cucerirea capitalei, a cetății de scaun de la Suceava, și desființarea Moldovei ca stat. În teren însă lucrurile s-au derulat întrucâtva altfel. Tătarii nu au mai așteptat ordinul sultanului și au atacat intempestiv, prea devreme și prea la nord, ținta lor fiind de asemenea Suceava, după care s-au retras cu prada spre limanul Nistrului, și în acest fel a fost anulată condiția simultaneității brațului oriental-nordic al cleștelui strategic imaginat de către șefii militari otomani. Însuși domnitorul Ștefan cel Mare îi dictează lui Ioan Țamblac, în mesajul pentru venețieni, următoarele: „Dușmanul a făcut să vie Țara Românească de o parte și tătarii de alta, și el însuși cu toată puterea lui și m-au înconjurat din trei părți și m-au găsit singur, cu toată oastea mea tulburată pentru mântuirea celor de acasă”².

Forțele turcești au urcat pe valea Bârladului și prin Roman spre Vaslui. În bătălia decisivă de la Valea Albă (26 iulie 1476) forțele lui Ștefan cel Mare au fost înfrânte, dar rămânerea unor focare de rezistență în cetățile Neamț, Suceava și Hotin, precum și iminenta intrare în Moldova prin trecătoarea Oituz a unui corp expediționar munteano-maghiar, l-au obligat pe sultan la o retragere precipitată la sud de Dunăre. Ocuparea cetăților moldovene și a fațadei pontice a acestei țări a trebuit să fie amânată. Eșecul campaniei otomane a antrenat forțele aliate ungaro-transilvano-moldovene într-o acțiune în Țara Românească, având drept obiectiv reinstalarea aici pentru a treia oară a domnitorului Vlad Țepeș, în ultima și foarte scurta lui domnie (noiembrie – decembrie 1476).

Campania turcească pentru cucerirea cetăților moldovene Chilia și Cetatea Albă a fost declanșată, în fine, în vara anului 1484. Conducătorii armatei otomane au tras învățăminte din eșecul campaniei din 1476 și de astădată cleștele strategic otomano-tătar a funcționat. Chilia a căzut la 14 iulie și Cetatea Albă la 8 august 1484. După câteva încercări nereușite de recuperare a acestor cetăți, Ștefan cel Mare decide să ceară

¹ Sergiu Iosipescu ș.a., *Marea neagră. State și frontiere*, Ed. Militară, București, 2013, p. 426.

² Nicolae Iorga, *Scrisori de boieri, scrisori de domni*, Vălenii de Munte, 1931, p. 169.

încheierea păcii cu Imperiul Otoman, în luna octombrie 1486. În urma acestei păci s-au delimitat și hotarele între cele două state. Imperiul Otoman stăpânea o fâșie de litoral continuă de la Chilia la Cetatea Albă, o fâșie îngustă, dar suficientă cât să blocheze ieșirea Moldovei la Marea Neagră. Astfel, în toamna anului 1486 stăpânirea otomană asupra Mării Negre era deplină. Pentru condițiile și concepțiile de atunci nu se puneau problema unei frontiere continue în sensul de azi al termenului, care să circumscrie de jur împrejur toate țărmurile Mării, dar principalele cetăți-porturi, necesare controlului comerțului maritim și mișcărilor de nave militare, aveau garnizoane turcești³.

Cu toată această istorie zbuciumată și aflat într-o stare de război aproape permanentă, Ștefan cel Mare era conștient de faptul că supraviețuirea poporului român din provincia Moldovei este legată nu doar de apărarea hotarelor și a neatârării țării, ci și de păstrarea credinței Ortodoxe, a „Legii” strămoșești, a ritului și a culturii specifice formate în cadrele acestei Biserici, care în timp s-a dovedit a fi, la rândul ei, „maica neamului românesc”, cum a spus poetul național Mihai Eminescu.

Istoricul Șerban Papacostea vede o dublă finalitate politică a realizărilor culturale ale Moldovei obținute în timpul domniei lui Ștefan cel Mare⁴. Pe de o parte, ca expresie a credinței voievodului, creațiile arhitectonice bisericesti au avut ca scop simbolizarea protecției divine asupra persoanei și țării sale. Pe de altă parte, actele sale culturale au avut ca scop afirmarea unei tradiții, prin legarea faptelor sale de ale predecesorilor și transmiterea lor succesorilor săi.

Medievistul român consideră că încheierea păcii cu turcii în contextul pierderii Chiliei și Cetății Albe (1484) la circa trei decenii de la preluarea domniei, a instituit un mediu de securitate intern și extern prielnic unei dezvoltări arhitectonice religioase remarcabile. În această etapă a domniei lui Ștefan, locul bisericuțelor de lemn, caracteristice vremurilor neprielnice, este luat de biserici din piatră, atât la sate cât și la orașe. Ridicarea bisericilor a fost motivată de diverse evenimente importante. De exemplu, biserica de la Milișăuți (1487, Suceava), cu hramul Sf. Procopie, a fost ridicată în cinstea victoriei din 8 iulie 1481 (ziua Sf. Procopie) de la Râmnic împotriva lui Basarab cel Tânăr, domnul Țării Românești. Cea de la Borzești (1493-1494, Bacău) este legată, potrivit tradiției, de satul copilăriei domnului, fiul său Alexandru fiind co-ctitor, iar lăcașul de cult de la Reuseni (1503-1504, Suceava) trimite la locația uciderii tatălui lui Ștefan, Bogdan II (1455). În sfârșit, biserica de la Războieni (1496, Neamț) este legată de înfrângerea nedecisivă din campania antiotomană din 1476, iar Sf. Ioan din Vaslui (1490) de victoria de aici împotriva turcilor din 1475. De asemenea, Ștefan a construit mănăstirile Putna (1466-1469, Suceava), Voroneț (1488, Suceava), Neamț (1497). Avântul arhitectonic al domnului nu s-a limitat la teritoriul Moldovei, construind și la muntele Athos (Zografu, Grecia) sau în cetățile deținute în Ardeal ca feude.

Tradiția conform căreia după fiecare bătălie domnul ar fi înălțat câte o biserică nu este reală, dar este cert că unele lăcașuri au fost înălțate întru pomenirea celor căzuți în

³ Gheorghe I. Brătianu, *Marea Neagră*, ed. cit., p. 432.

⁴ <https://www.historia.ro/sectiune/portret/articol/stefan-cel-mare>

lupte și ca mulțumire pentru anumite biruințe. Tradiția, consemnată în veacul al XVII-lea, dă cifra de 44, dar pe baza pisaniilor avem cu certitudine 32 de ctitorii ale lui Ștefan⁵.

Ctitoriile domnești, după arhitectura lor, pot fi grupate în trei categorii⁶. Din primul grup fac parte biserici de țară cu caractere asemănătoare și dimensiuni reduse, precum cele de la Pătrăuți (1487) și Milișăuți, Sfântul Ilie (1488) și Voroneț (1488). Acestea au fost zidite după planul trifoi, cu turlă pe naos, ridicate pe arcele piezișe moldovenești și decorate cu firide alungite și ocnițe. Al doilea grup, de plan dreptunghiular, format de bisericile de la Arbore și Reuseni, precum și biserica Sfânta Parascheva din Cotnari, atribuită lui Ștefan cel Mare, se remarcă prin complexitatea și ingeniozitatea sistemelor de boltire. Cel mai evoluat grup de biserici îl constituie edificiile religioase de la Borzești, Războieni și biserica „Sfântul Ioan” din Piatra Neamț (1497-1498), toate fiind de plan mixt și având câte două cupole în pronaos. Lăcașurile de cult au fost înzestrate cu danii funciare, obiecte de cult și cărți liturgice, produse în centrele de creație din mănăstirile Putna și Neamț. În scriptoriul de la Putna au lucrat caligrafiile Nicodim și Evrasie, veniți de la Neamț, Casian, Chiriac, Vasile și Iacov, care au venit la Putna gata formați, Paladie, Spiridon, Filip și Paisie, care s-au format acolo.

Grija domnului pentru cultivarea tradiției dinastice este reliefată de începuturile literaturii istoriografice în timpul domniei sale. Letopisețul „de când cu voia lui Dumnezeu s-a început Țara Moldovei”, scris în limba slavonă la curtea domnească, începe cu întemeierea Moldovei ca stat și acoperă, în cea mai mare parte, domnia lui Ștefan. Șerban Papacostea consideră că domnul s-a implicat personal în descrierea campaniei antiungare din 1467 și a celor antiotomane din 1475-1476. Această capodoperă istoriografică va servi ca model cronicilor interne din secolele XVI-XVII. Va reprezenta un element de politică externă, un exemplar în limba germană fiind trimis umanistului Hartman Schedel la Nurnberg, iar unul în limba rusă la curtea cneazului Moscovei.

De asemenea, eforturile pentru promovarea tradiției dinastice se manifestă și în așezarea de pietre funerare împodobite cu inscripții pe mormintele din necropola domnească de la Rădăuți a lui Bogdan I desălecătorul, precum și de mutarea în 1468 la Putna a biseriței de lemn de la Volovăț, construită de Dragoș descălecătorul în 1353. Astfel, în 1465 a fost executată piatra de pe mormântul doamnei Oltea, mama lui Ștefan cel Mare, îngropată la Probota. Pietre frumos sculptate au fost montate în 1480 pe mormintele lui Bogdan (fratele lui Alexandru cel Bun), Lațcu voievod, Bogdan (fiul lui Alexandru cel Bun), Bogdan și Petru (fiii lui Ștefan cel Mare) și Ștefan I. De asemenea, la Putna se găsesc și mormintele a două dintre soțiile voievodului (Maria de Mangop și Maria Voichița), a copiilor săi (Bogdan, Petru și Maria), a nepotului său Ștefăniță Vodă și a Mariei, prima soție a lui Petru Rareș. Sub un baldachin în acoladă se află și mormântul domnului Bogdan al III-lea, fiul și urmașul lui Ștefan la tronul Moldovei.

⁵ <https://www.crestinortodox.ro/manastiri/cauta/biserici-ridicate-de-stefan-cel-mare/>

⁶ Mircea Păcurariu, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, vol. 1, Editura IBM al BOR, București, 1980, pp. 344-347.

2. Traducerea cărților bisericești, contribuția lor fundamentală la formarea limbii române

Se impune firesc întrebarea: de ce primele cărți bisericești au fost traduse în Maramureș și nu altundeva? Și: de ce la început de secol XV și nu altcândva? Majoritatea savanților români din a doua jumătate a sec. al XIX-lea și din sec. XX, dar și cercetătorii de dată recentă sunt de acord cu două fapte principale, corelate între ele: (a) primele traduceri ale cărților de slujbă au fost realizate din slavona bisericească în limba română la o mănăstire din Maramureș; și (b) efectuarea acestor traduceri trebuie pusă în legătură cu influența husită. Astfel, cercetătorul contemporan acad. Ioan Aurel Pop dar și mulți alții susțin ideea influenței husite⁷, venite din Cehia în nord-vestul Transilvaniei, respectiv în Maramureș.

După cum se știe, reformatorul religios și scriitorul de limbă cehă Jan Hus a fost condamnat pentru erezie și ars pe rug la Constantz (în Elveția) la anul 1415, eveniment care a stârnit o puternică nemulțumire în Cehia și a declanșat războaiele numite husite (între 1419-1434), cu ecouri inclusiv în Transilvania⁸. Să amintim aici numai bine-cunoscuta Răscoală de la Bobâlna (1437), cu o clară cauzalitate religioasă, determinată de încercarea episcopului catolic al Transilvaniei de a colecta zeciuiala restantă pe trei ani într-o singură tranșă, precum și măsura luată de același episcop catolic de a percepe taxe bisericești inclusiv de la români, care nu erau catolici, ci ortodocși⁹. Confrunțați cu aceste abuzuri dar și sub influența ideilor reformiste ale lui Jan Hus și a războaielor husite, țărani unguri și români din Transilvania s-au răsculat.

Una dintre ideile considerate eretice ale lui Jan Hus era aceea că Biblia și cărțile de slujbă trebuie traduse în limba poporului, el însuși scriind în ultimii ani ai vieții sale exclusiv în limba cehă. Influența ideilor husite pare cauza cea mai plauzibilă pentru a explica împrejurarea că o serie de cărți de slujbă au fost traduse pentru prima oară în limba română în nord-vestul Transilvaniei, adică în Maramureș, în zona de maximă proximitate geografică româno-cehă, unde se știe că se produceau schimburi comerciale și de influență cultural-religioasă.

Primele cărți ale Bibliei tipărite în limba română au fost, se știe, *Evangheliarul* de la Sibiu (1551), apoi celebrele tipărituri ale diaconului Coresi, realizate la Brașov: *Evangheliarul* (1563), *Faptele Apostolilor* (1570) și *Psaltirea* (1570). Deși grec de neam, Coresi a utilizat pentru traduceri sale nu doar versiunea grecească a Septuagintei, ci și pe cea latină a Vulgatei (în cazul *Psaltirei*), dar mai cu seamă și mai presus de orice a utilizat traduceri care circulau în manuscris și care veneau pe căi neștiute din extremitatea nord-vestică a arealului locuit de români, de la Mănăstirea Peri din Maramureșul voievodal. Potrivit opiniei împărtășită cvasiunanim de către savanți, exprimată între alții de către Nicolae Iorga¹⁰, aici în Maramureș, sub influența ideilor

⁷ Ioan-Aurel Pop, *Voievodatul Transilvaniei*, în *Istoria României. Transilvania*, Vol. I, Ed. G. Barițiu, Cluj-Napoca, 1997, p. 494.

⁸ Nicolae Iuga, *Elemente de civilizație medievală românească în bazinul Tisei superioare*, în rev. „Studii de Știință și Cultură”, Arad, nr. 3 (14)/2008, p. 17.

⁹ Constantin C. Giurescu, *Istoria României în date*, București, E.S., 1971, p. 92.

¹⁰ Ion Bota, *Maramureșul – leagănul primelor scrieri în limba română*, în vol. *Maramureș*, Ed. Risoprint, Cluj-Napoca, 1966, pp. 38-46.

reformiste ale cehului Jan Hus, s-au tradus pentru prima dată în limba română, între 1434-1437, părți întinse din Sf. Scriptură, trebuincioase slujbei și anume *Faptele Apostolilor* (titlul în original: „Lucrul apostolesc”) și *Psaltirea*. Aceste manuscrise, mai cunoscute și sub numele de *texte maramureșene* sau texte rotacizante au stat la baza altui manuscris celebru, *Codicele voronețean*, practic o copie după textele maramureșene realizată la Mănăstirea Voroneț, fapt deloc surprinzător, având în vedere caracterul privilegiat, frecvent și sistematic al legăturilor dintre Maramureș și Moldova, după care acestea două împreună, manuscrisul maramureșean și cel voronețean, au stat la baza tipăriturilor lui Coresi realizate la Brașov. Este un prim exemplu elocvent cu privire la circulația relativ extinsă a vechilor scrieri bisericești. Așa se explică și faptul, remarcat de altfel de către cercetători, că diaconul Coresi a folosit „manuscrise husite, brăzdate de ideile Reformei”¹¹, istoricește vorbind singurele manuscrise românești pe care Coresi putea să le aibă la îndemână, și care nu puteau să provină de altundeva decât din Maramureșul întins pe atunci până în proximitatea spațiului cultural ceh, marcat de idei reformiste. S-au întâlnit astfel la Brașov, în centrul geografic al spațiului românesc, geniul cărturarului venit de undeva din vreo comunitate aromână din Grecia, din extremitatea sudică a limbii române și în același timp nativ în limba Septuagintei, cu graiul frust dar bătrân și plin de adâncime al textelor rotacizante provenite din extremitatea nordică, maramureșeană a aceluiași spațiu lingvistic.

A mai existat apoi, în același veac al XVI-lea, un proiect nedus până la capăt, de traducere integrală în limba română a Vechiului Testament, la care a lucrat Șerban fiul diaconului Coresi, împreună cu alți cărturari ai vremii, confruntând Septuaginta și cu o versiune maghiară a Bibliei datorată lui Heltai Gaspar (1551). Au văzut lumina tiparului într-o tipografie din Orăștie, la anul 1582, numai primele două cărți ale Vechiului Testament, ediție rămasă în istorie sub numele celebru de *Palia de la Orăștie*.

Pe la jumătatea secolului următor, avem o primă izbândă mai însemnată, constând în apariția primei traduceri integrale a *Noului Testament* la Alba Iulia, la 1648, „una dintre pietrele fundamentale pe care s-a clădit, în secolele următoare, limba română literară”¹². Celebra ediție are la bază o traducere ceva mai veche a unui oarecare călugăr Silvestru, venit la Alba Iulia din Țara Românească, de la Mănăstirea Govora, și a multor altor „ostenitori”, forma definitivă a textului fiind dată de către mitropolitul Simion Ștefan, cel care scrie Predoslovia către cetitori, precum și o dedicație pentru principele calvin al Transilvaniei George Rakoczy. Mai reiese din Predoslovie că traducerea a fost făcută după Septuaginta, dar a fost folosită și Vulgata și o traducere slavonă, precum și traducerile tipărite de către Coresi, adică Evangheliarul și Apostolul¹³.

În fine, toate aceste strădanii de două veacuri au fost încununete de apariția primei traduceri a întregii Biblie în limba română, *Biblia de la București* de la 1688, mai cunoscută și sub denumirea de Biblia Șerban Cantacuzino. Este un punct culminant și de referință. Este o a doua sinteză, amplă și decisivă, a graiurilor din diferitele provincii românești. Prima a constituit-o seria tipăriturilor lui Coresi care, după cum am arătat

¹¹ C. Jinga, *Traduceri ale Bibliei în limba română*, www.quickbible.net

¹² Ibidem

¹³ Mircea Păcuraru, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, Ed. B.O.R., București, 1994, pp.70 sq.

mai sus, a adunat câte ceva din graiul românesc din sud, din cel maramureșean și din cel moldovean. Aici în cazul *Bibliei de la București* de la 1688, sinteza este deplină. În această ediție, Vechiul Testament este preluat după traducerea efectuată de către cărturarul moldovean Nicolae Milescu Spătaru, text revizuit de către mitropolitul-poet Dosoftei al Moldovei¹⁴. Manuscrisul lui Milescu, conținând numai Vechiul Testament, a fost dăruit lui Grigore Ghica, domn al Țării Românești. Apoi, pentru Noul Testament a fost preluat pur și simplu textul existent, apărut la 1648 la Alba Iulia. Înainte de a fi dat la tipar, textul întreg a fost revăzut încă o dată și diortosit de către celebrii cărturari munteni, frații Șerban și Radu Greceanu, în colaborare cu învățatul grec Ghermano de Nissa și cu patriarhul Dositei al Ierusalimului, știutor de limbă română, care semnează de altfel și o prefață. Ne aflăm în fața unei sinteze depline în sensul propriu al termenului, deoarece avem, iată, variante moldovene și ardelenene, a căror formă definitivă a fost stabilită la București de către cărturari vorbitori ai graiului cu particularități din Țara Românească. Avem așadar *Biblia de la București* de la 1688, o traducere întregă, cu rădăcini adânci în toate provinciile mari românești.

Destinul acestei Cărți este uimitor prin modul în care a recirculat, prin secole, înapoi spre izvoare. Din Biblia de la 1688 au fost tipărite în timp unele părți de sine stătătoare, Evangheliarul, Apostolul sau Psaltirea, pe la diferite mănăstiri din țară. Un secol și ceva mai târziu, vede lumina tiparului *Biblia de la Blaj*, la anul 1795. Samuil Clain, traducătorul Bibliei de la Blaj, el însuși călugăr la Mănăstirea „Sfânta Troiță” din Blaj, mărturisește într-o prefață intitulată *Către cetitoriu*, că scopul său a fost acela de a „îndrepta graiul Bibliei ceii mai dinainte românește tipărită”, adică al Bibliei de la București de la 1688 care, datorită în mod firesc curgerii timpului, a devenit „mult osibit de vorba cea de acum obicinuită”¹⁵. În fapt, nu avem în *Biblia de la Blaj* o traducere cu totul nouă, cât practic o diortosire a celei vechi, de la București. Samuil Clain a schimbat în total, din lexicul *Bibliei de la București*, puțin peste o sută de cuvinte¹⁶. Prin *Biblia de la Blaj* de la 1795 s-a realizat, paradoxal, nu o ardelenizare a limbii Bibliei, de altfel așa-ceva nici nu ar fi fost cu putință, deoarece exista deja o Biblie tradusă la București, consacrată și utilizată ca atare timp de peste un secol, ci s-a realizat practic o muntenizare a graiului românesc din Ardeal. Apoi, după anul 1812, Basarabia a intrat în componența Imperiului rusesc. A fost necesară o Biblie aparte pentru credincioșii români din Basarabia, și a fost tipărită în 1819 la Petersburg o Biblie românească în 500 de exemplare, care reproduce de fapt textul *Bibliei de la Blaj*, cu unele omisiuni. Ceva mai târziu, între 1854-1856, având mare lipsă de Cartea sfântă, Episcopul Filotei al Buzăului tipărește o nouă ediție a Bibliei în tipografia Episcopiei și în acest scop alege să reproducă *Biblia de la Blaj*, pe care o află „mai bine tălmăcită și mai luminată la înțeleș”¹⁷.

¹⁴ Idem, p. 135

¹⁵ *** *Biblia de la Blaj 1795*, Ediție jubiliară, Roma, 2000.

¹⁶ Pavel, E., *Un monument de limbă literară*, în rev. „Observator cultural”, nr. 70/2001.

¹⁷ Chindriș, I., *Secolele Bibliei lui Samuil Micu*, în rev. „Observator cultural” nr. 70/2001.

3. Contribuția Bisericilor Ortodoxă și Greco-Catolică la emanciparea socială și națională a românilor din Transilvania

Fără îndoială că Biserica Greco-Catolică Română din Transilvania (Unită cu Roma) are merite deosebite în evoluția națiunii române, în cultura națională și în configurarea spiritualității românești moderne. Privind lucrurile în mod obiectiv, la începutul secolului al XVIII-lea românii din Maramureș și din Transilvania în general nu aveau de ales. Prinși la mijloc între maghiarii calvini și Biserica Romano-Catolică, nu aveau șanse să reziste pe termen lung în calitate de Biserică Ortodoxă de sine stătătoare, neavând în aceste teritorii nici o structură statală proprie care să îi susțină. Au ales comuniunea cu Biserica Romei și, pentru moment, atâta timp cât statul maghiar nu a căutat să îi maghiarizeze prin Biserică¹⁸, așa cum a început să o facă pe vremea Dualismului (1867-1918), aceasta a fost soluția salvatoare.

Dar, în același timp, ar fi nedrept să absolutizăm meritele culturale ale Bisericii Greco-Catolice și simultan să desființăm prezența și rezultatele culturale ale Ortodoxiei, care a existat în Transilvania anterior apariției Unirii cu Roma. Înainte de anul 1700, românii din Ardeal nu au fost nici animiști și nici musulmani, ci creștini ortodocși. La Alba Iulia a existat o Mitropolie Ortodoxă Română înființată de către Mihai Viteazul, cu un secol înainte de transformarea acesteia în Episcopie Română Unită, iar aceasta a avut și ea rezultatele și meritele ei culturale și naționale românești. Aici au activat mitropoliți celebri, precum Ilie Iorest (1640-1643), Simion Ștefan (1643-1656) ori Sava Brancovici (1656-1680). După cum se știe, mitropolitului ortodox român de Alba Iulia, Simion Ștefan, cultura noastră îi datorează tipărirea pentru prima oară, în întregime, în limba română, a Noului Testament, cunoscut sub numele de Noul Testament de la Bălgrad, la anul 1648, text tradus de un anume ieromonah Silvestru, venit de peste munți, din sud, de la Mănăstirea Govora și diortosit ulterior de către o comisie condusă de ilustrul mitropolit. Sau, de exemplu înființarea Mănăstirii maramureșene de la Moisei este legată de numele mitropolitului Sava Brancovici. Și este de presupus că Mitropolia Ortodoxă Română de la Alba Iulia ar fi continuat să-și îndeplinească un anumit rol confesional și cultural-național, dacă existența ei nu ar fi fost curmată brusc, în contextul înființării Episcopiei Române Unite cu Roma. Energiile creatoare ale poporului român ar fi fost descătuseate oricum, indiferent de cadrul de desfășurare, ortodox sau greco-catolic.

Apoi, ideea latinității poporului român și a originii noastre romane, nu sunt o descoperire exclusivă și un monopol al Bisericii Greco-Catolice. Mai-nainte de înființarea Bisericii Greco-Catolice Române din Transilvania și cu un veac și jumătate înainte de Școala Ardeleană, noi românii am avut conștiința explicită a unității naționale și a originii noastre romane la cronicarul moldovean Miron Costin (1633-1691) în *De neamul moldovenilor*, conștiință reafirmată tot mai-nainte de Școala Ardeleană de către Dimitrie Cantemir (1673-1723) în *Hronicul vechimei romano-moldo-vlahilor*, precum și de către Episcopul Chezarie al Râmnicului în Prefața sa la *Mineiul pe luna ianuarie* a anului 1779. Iar învățatul Mitropolit Varlaam de la Iași, atunci când și-a tipărit *Cazania* sa, la 1643, a subintitulat-o „*Carte românească de învățătură*”, deci Carte românească, nu moldovenească, nici ardelenescă și nici muntenească. După reînființarea Mitropoliei Ortodoxe a Ardealului, cu

¹⁸ Nicolae Iuga, *Maramureșul și Rusia Subcarpatică, de la Episcopia de Hajdudorogh la Tratatul de la Trianon*, Ed. Limes, 2019, pag. 37 și urm.

sediul la Sibiu, la 1864, sub Mitropolitul Andrei Șaguna, Ortodoxia Română din Ardeal a avut, într-un timp record, realizări cu nimic mai prejos decât Greco-Catolicismul de la Blaj: a înființat Asociațiunea Transilvană pentru Cultura Poporului Român („Astra”), a pus bazele unei Academii Teologice la Sibiu, a tipărit cărți și publicații periodice, între care și „Telegraful român”, cotidianul cu cea mai îndelungată apariție neîntreruptă din România, a trimis tineri la studii în străinătate prin bursele asigurate de Fundația ortodoxului Emanoil Gojdu etc., etc.

Revenind la Biserica Greco-Catolică, în ceea ce îl privește pe Episcopul Inocențiu Micu-Klein, prima sa acțiune importantă după înscăunare a fost să efectueze un recensământ al românilor transilvăneni¹⁹ în anul 1733. Rezultatele acestui recensământ arătau că românii se aflau peste tot în Transilvania, că îi întreceau numeric pe unguri, sași și secui și că aduceau statului venituri mai mari decât toate celelalte naționalități laolaltă. Înarmat cu aceste date sigure, vlădica Inocențiu Micu a mers în toamna anului 1734 la Viena, unde a întocmit memorii către împărat, în care a arătat starea de subjugare în care erau ținuți românii de către unguri, sași și secui și a cerut ca poporul român să fie recunoscut ca a patra națiune din Transilvania, având adică drepturi politice egale cu celelalte trei. Din însemnările Episcopului Inocențiu Micu reiese că la Viena el a cumpărat un exemplar din *Hronicul vechimei romano-moldo-vlahilor* al lui Dimitrie Cantemir²⁰, din care și-a scos argumentele pe care le-a transcris în memoriile adresate împăratului, cu privire la vechimea și originea romană a românilor, inclusiv a celor transilvăneni.

Curtea de la Viena a trimis Memoriul episcopului român către Guvernul Transilvaniei spre avizare, iar Guvernul l-a înaintat Dietei (Parlamentului) de la Cluj spre examinare. În ședința Dietei din 30 septembrie 1737, episcopul a fost împiedicat să-și citească Memoriul, deputații strigând că ei nu recunosc națiunea valahă (română). Devenea clar că, pentru Episcopul Inocențiu Micu, unirea cu Biserica Romei nu a fost un scop în sine, ci mai degrabă un mijloc, prin care el a urmărit obținerea de drepturi politice pentru poporul român din Transilvania. Totuși, el nu a fost judecat pentru implicare în politică ci, sub pretextul că nu a luat măsuri împotriva unei mișcări pro-ortodoxe provocate de către călugărul Vissarion Sarai, Curtea de la Viena a pornit o anchetă împotriva sa, prezentându-i o listă cu 82 de învinuiri, formulate în marea lor majoritate pe baza denunțurilor calomnioase provenite de la reprezentanții națiunilor „recepte”, adică unguri, sași și secui. În decembrie 1744, Episcopul Inocențiu Micu pleacă de la Viena la Roma, spre a cere sprijinul Papei. Drept răspuns, Curia papală i-a interzis să părăsească Roma, iar Curtea de la Viena i-a confiscat veniturile de la Blaj, aducându-l în situația de muritor de foame²¹, după care l-a constrâns în acest fel să își dea demisia din scaunul episcopal la 7 mai 1751, în schimbul acordării unei pensii viagere modice de 1200 de florini pe an. A mai trăit încă 17 ani în exil, până la moartea sa survenită la 22 septembrie 1768.

După experiența avută cu Episcopul Inocențiu Micu-Klein, Curtea de la Viena a procedat mai atent la numirea episcopilor Bisericii Greco-Catolice Românești din Transilvania. S-a instituit o bizarerie canonică, anume episcopii greco-catolici erau aleși formal de către un Sinod local, dar nu erau numiți de către papă și recunoscuți de către împărat, cum ar fi fost

¹⁹ Mircea Păcurariu, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, vol. 2, Editura IBMBOR, București, p. 362 și urm.

²⁰ Idem, p. 264.

²¹ Ibidem, p. 371.

normal ci invers, erau numiți de către împărat și după aceea confirmați de papă, iar împăratul numea pe cine voia, de regulă fără să țină cont de numărul de voturi pe care candidatul le întrunea în Sinod. Criteriul după care se făcea numirea era acela ca viitorul episcop să prezinte garanții că nu va mai crea probleme Curții de la Viena.

Concluzii

Cu toată istoria zbuciumată și aflat într-o stare de război aproape permanentă, Ștefan cel Mare era conștient de faptul că supraviețuirea poporului român din provincia Moldovei este legată nu doar de apărarea hotarelor și a neatârării țării, ci și de păstrarea credinței Ortodoxe, a „Legii” strămoșești, a ritului și a culturii specifice formate în cadrele acestei Biserici, care în timp s-a dovedit a fi, la rândul ei, „maica neamului românesc”, cum a spus poetul național Mihai Eminescu.

Istoricul Șerban Papacostea vede o dublă finalitate politică a realizărilor culturale ale Moldovei obținute în timpul domniei lui Ștefan cel Mare²². Pe de o parte, ca expresie a credinței voievodului, creațiile arhitectonice bisericesti au avut ca scop simbolizarea protecției divine asupra persoanei și țării sale. Pe de altă parte, actele sale culturale au avut ca scop afirmarea unei tradiții, prin legarea faptelor sale de ale predecesorilor și transmiterea lor succesorilor săi.

Fără îndoială că Biserica Greco-Catolică Română din Transilvania (Unită cu Roma) are anumite merite proprii în evoluția națiunii române, în cultura națională și în configurarea spiritualității românești moderne. Dar, în același timp, ar fi nedrept să absolutizăm meritele culturale ale Bisericii Greco-Catolice și simultan să desființăm prezența și rezultatele culturale ale Ortodoxiei, care a existat în Moldova și în Țara Românească, dar și în Transilvania anterior apariției Unirii cu Roma. Înainte de anul 1700, românii din Ardeal nu au fost nici animiști și nici musulmani, ci creștini ortodocși.

La Alba Iulia a existat o Mitropolie Ortodoxă Română înființată de către Mihai Viteazul, cu un secol înainte de transformarea acesteia în Episcopie Română Unită, iar aceasta a avut și ea rezultatele și meritele ei culturale și naționale românești. Aici au activat mitropoliți celebri, precum Ilie Iorest (1640-1643), Simion Ștefan (1643-1656) ori Sava Brancovici (1656-1680).

După cum se știe, mitropolitului ortodox român de Alba Iulia, Simion Ștefan, cultura noastră îi datorează tipărirea pentru prima oară, în întregime, în limba română, a Noului Testament, cunoscut sub numele de Noul Testament de la Bălgrad, la anul 1648, text tradus de un anume ieromonah Silvestru, venit de peste munți, din sud, de la Mănăstirea Govora și diortosit ulterior de către o comisie condusă de ilustrul mitropolit.

Apoi, ideea latinității poporului român și a originii noastre romane, nu sunt o descoperire exclusivă și un monopol al Bisericii Greco-Catolice. Mai-nainte de înființarea Bisericii Greco-Catolice Române din Transilvania și cu un veac și jumătate înainte de Școala Ardeleană, noi românii am avut conștiința explicită a unității naționale și a originii noastre romane la cronicarul moldovean Miron Costin (1633-1691) în *De neamul moldovenilor*, conștiință reafirmată tot mai-nainte de Școala Ardeleană de către Dimitrie Cantemir

²² <https://www.historia.ro/sectiune/portret/articol/stefan-cel-mare>

(1673-1723) în *Hronicul vechimei romano-moldo-vlahilor*, precum și de către Episcopul Chezarie al Râmnicului în Prefața sa la *Mineiul pe luna ianuarie* a anului 1779.

După reînființarea Mitropoliei Ortodoxe a Ardealului, cu sediul la Sibiu, la 1864, sub Mitropolitul Andrei Șaguna, Ortodoxia Română din Ardeal a avut, într-un timp record, realizări cu nimic mai prejos decât Greco-Catolicismul de la Blaj: a înființat Asociațiunea Transilvană pentru Cultura Poporului Român („Astra”), a pus bazele unei Academii Teologice la Sibiu, a tipărit cărți și publicații periodice, între care și „Telegraful român”, cotidianul cu cea mai îndelungată apariție neîntreruptă din România, a trimis tineri la studii în străinătate prin bursele asigurate de Fundația ortodoxului Emanoil Gojdu etc.

Referințe bibliografice:

- Bota, Ioan, *Maramureșul – leagănul primelor scrieri în limba română*, Ed. Risoprint, Cluj-Napoca, 1996.
- Brătianu, Gh. I., *Marea Neagră*, ed. Polirom, Iași, 1999, p. 426.
- Cartoian, N., *Istoria literaturii române vechi*, Ed. a II-a, Univ. București, 2004.
- Giurescu, C., *Istoria României în date*, București, E.S., 1971
- Iosipescu, Sergiu ș.a., *Marea neagră. State și frontiere*, Ed. Militară, București, 2013,
- Iuga, Nicolae, *Șovinismul de mare putere*, Ed. Grinta, Cluj, 2014.
- Iuga, Nicolae, *Maramureșul și Rusia Subcarpatică, de la Episcopia de Hajdudorogh la Tratatul de la Trianon*, Ed. Limes, 2019.
- Păcuraru, Mircea, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, Ed. B.O.R., București, 1994.
- Pop, Ioan-Aurel, *Voievodatul Transilvanei, în Istoria României. Transilvania*, Vol. I, Ed. G. Barițiu, Cluj-Napoca, 1997.